

Differenciált képességfejlesztés az irodalomtanításban

Dolgozatomban arról szólok, miképpen értelmezem a differenciált képességfejlesztést az irodalomtanításban.

Ha naprakész felkészültséggel, figyelemmel tanulmányozzuk *dr. Dobcsányi Ferenc*nek az irodalom tanításával kapcsolatban írt, ma is időszerű sorait, a következő kulcsfogalmakat rögzíthetjük [1]:

Az irodalom tanításának alapelvei:

1. a *művészetjelle*g középpontba állítása;
2. a *műközpontúság* biztosítása;
3. a *képszerűség* elemeztetése;
4. az *érzelem* nevelése;
5. az *önállóság* fejlesztése;
6. *alapkészség-fejlesztés*:
  - 6.1. *olvasás*
  - 6.2. *irodalomelmélet*
  - 6.3. *szövegszerkesztés*
  - 6.4. *szövegtolmácsolás*
7. a *komplexitás* kialakítása;
8. az *élményszerűség* fokozása.

ÉRTÉK-
őrzés
újítás
gazdagítás
a személyiségért.

DÖNTŐ TÉNYEZŐ: A TANÁR.

A *magyar nyelv értelmező szótára* szerint az *érték* valaminek megbecsült volta. Személyben, alkotásban, a kultúra szempontjából becses, s ezért az egyéntől, a közösségtől nagyra tartott.

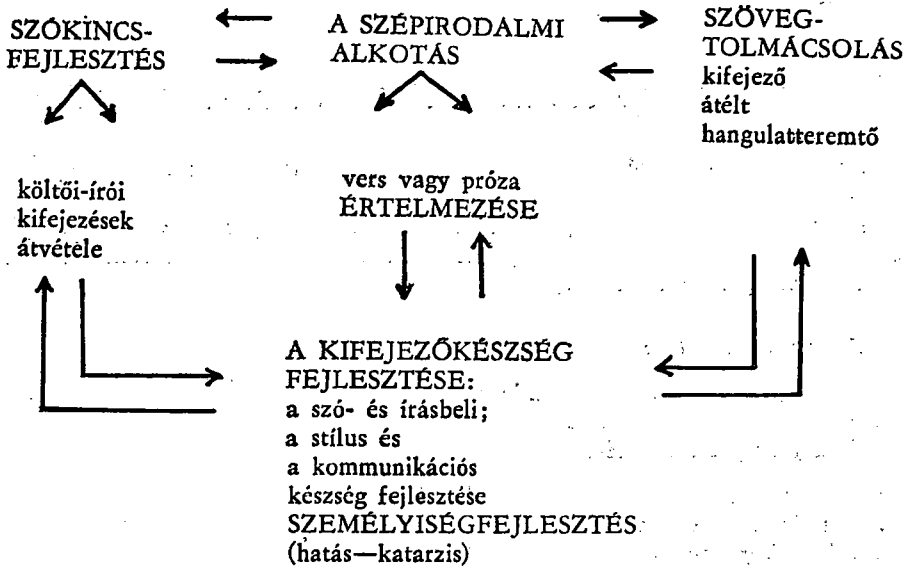
Ilyen nagyra tartott lehet a személyiséget gyarapító műalkotások, pontosabban a szépirodalmi alkotások bármelyike, ha a befogadói ízlés úgy akarja. Annak ellenére, hogy technikai vívmányokban bővelkedő világunkban oly sokféle csillogó-villogó érték vonja magára az egyén és a közösség figyelmét, él és hat az irodalom a maga lüktető valóságával.

A magyartanár, aki a szépirodalom valós vagy vitatható értékeire irányítja növendékei figyelmét, vajon igazi műélvezőket nevel-e? De ki is az igazi műélvező? Nem kell messzire menni a válaszáért, elég, ha *Goethe* sorait idézzük:

„Az igazi műélvező nemcsak az utánzottnak a valóságát látja, hanem a kiválasztott elem többletét, a szerkesztés ötletességét is, a kis műbeli világban a természetfölöttit; úgy érzi, hogy magának is művésszé kell emelkednie ahhoz, hogy élvezhesse a művet.”

Tanítványaink ismeretében, készségeik, képességeik és teherbírásuk figyelembevételével vagyunk csak képesek a differenciált képességfejlesztésre, az értékfeltárási képesség művelésére.

Ha *alapkészség-együttesnek* nevezzük az *olvasással* és *szövegtolmácsolással*, az *irodalomelméleti* ismereteken nyugvó *műértelmezéssel*, valamint a *szövegszerkesztéssel* összefüggő tennivalóinkat, akkor a hatásdúsítás elvén alapuló irodalomtanítást így rendszerezhetjük:

Az alapkészség-együttesből feltétlenül az olvasást kell elsőként kiemelni. A tanuló önművelő folyamatában ugyanis az olvasásnak kell kitüntetett szerepet kapnia. A gyermek kulturális élete fejlődésének legalapvetőbb feltétele éppen az *olvasási készsége*, mivel ettől függ

- az olvasmány-, illetőleg szövegmegértő és
- önálló ismeretszerző képessége.

Az olvasó, vagyis a befogadó nemcsak elsajátító, változtató és alakító, hanem újrateremtő is, így vesz részt az *interpérszonális kommunikációban*, vagyis az irodalmi mű befogadásában. [2] Az információ feldolgozásakor a kommunikáció alapvető képességeinek:

- a BESZÉD-nek,
- az ÖLVASÁS-nak,
- az ÍRÁS-nak

a kifejlesztése és/vagy továbbfejlesztése pedagógiai tevékenységünk meghatározója. Ezek nélkül más képességeket sem bontakoztathatunk ki. Részképességek rangsorolt együtteséből épül fel a beszéd, az olvasás és az írás képessége is. A részképességek fejlettségét, minőségi színvonalát elemezni pedagógiai-szakmai kötelességünk, hogy hatékony és megbízható differenciálással tudjuk munkáltatni tanítványainkat.

Tekintsük át a kommunikációs formák egyes fokait azzal a szándékkal, hogy pedagógiai-szakmai tevékenységünkben: az irodalom tanításában lényegretörően, személyiségfejlesztve végezhessük a differenciálást!

A BESZÉD képességeinek:

1. foka a *beszéd technikája*, amely fejlesztésének szempontjai:
  - a) beszédleghzés, hangindítás, hangképzés;
  - b) hangsúly: hangerő, nyomaték, szólam;
  - c) hanglejtés: hangfekvés, hangközök, hangmenet;
  - d) beszédpszünet;
  - e) beszédtempó (beszédíram).

2. foka *a szókincs gondozása*, fejlesztési szempontjai ezek:

a) a szókészlet gyarapítása:

- gyűjtés,
- rendszerezés,
- alkotás stb.;

b) a szavak jelentésének ismerete;

c) a szavak használata jelentésüknek megfelelően.

3. foka *a nyelvi szerkezetek alkotása*, fejlesztési szempontok lehetnek:

a) szó szerkezet-, mondatalkotás;

b) bekezdésnyi, illetőleg összefüggő szövegmű alkotása

- az elbeszélés,
- a leírás,
- a monológ,
- a dialógus

közlésformák ismeretében;

c) az önálló, értelmes, az esztétikai követelményeknek is megfelelő beszéd elsajátíttatása.

Vegyük számba az OLVASÁS képességének fejlesztésével kapcsolatos tennivalóinkat az eredményes differenciálás érdekében!

A részképességek halmazából felépülő olvasási képesség kialakítását az 1. osztálytól a 8. osztály befejezéséig sokféleképpen élik meg a gyermekek.

Az 1. fok: *az olvasás technikája*, amelynek elsajátíttatása az iskoláztatás valamennyi évének feladata.

A 2. fok: *a megértő olvasás*, ami azt jelenti, hogy az olvasó:

a) érti a szöveg

- jelentését,
- összefüggéseit;

b) különbséget tud tenni a lényeges és a lényegtelen információk között;

c) a következtetésekre képes.

A 3. fok: *a bíráló-elemző olvasás*, amely képességfokozat abban segíti az olvasót — a befogadót —, hogy a tanulmányozott szöveg

- hibáit,
- ellentmondásait,
- hiányait

felismerhesse.

A 4. fok: *a problémamegoldó olvasás*, ezen a szinten a befogadó: az alkotó olvasó!, aki

- kijavítja a felfedezett hibát,
- feloldja a felismert ellentmondást,
- megszünteti a feltárt hiányokat,
- elősegíti egy jobb minőségű információ létrehozását.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy az 5. osztályba lépő gyermekek az olvasás technikáját elsajátították, célul az olvasás erőnléti állapotának fejlesztését és/vagy fokozását tűzhetjük.

A kommunikáció alapvető képességei közül az ÍRÁS az, amelyik a kifejezést megnehezíti. Közrejátszik ebben az, hogy az írástechnika többletmunkát követel, mint a beszéd, másrészt fegyelmezettebb állásfoglalásra kényszerítő még ma is, mint a beszéd. Az írás képességét szintén részképességek alkotják. Az 1. fok: *az írás technikája*. Az írástechnika és az olvasás: a tolmácsoló (nem alkotó) olvasás képességének birtokában szövegeket másoltathatunk, de ez a tevékenykedtetés még nem emeli

a technikai szint fölé a gyermekeket. A 2. fok: az alkotó írás a gondolat, az érzelem, a szándék stb. kifejezésének a szintje. Az írásos teljesítménnyel: az alkotással való szembesítés vagy szembesülés a személyiségfejlődés egyik fontos eszköze.

A leírt szöveggel kapcsolatos képességfejlesztő formák még

— a kézírás

és

— a nyomtatott szöveg olvastatása.

Aki beszélni, olvasni tud, nem biztos, hogy tud írni. „Aki azonban írni tud, az a gondolatait, érzéseit beszédben is megfelelő módon közölni tudja” — vallhatjuk *Lénárd Ferenc*cel együtt. [3]

Az irodalomórák középpontjában az olvasás és az információk sokoldalú feldolgoztatása álljon! Gondoljunk a passzív, a félénk, a visszahúzódozó, az érdeklődés nélküli tanulóakra is! Az ismeretmegőrzés sok-sok formája fokozhatja:

a) az olvasási kedvet,

b) segítheti a személyiség gazdagodását, fejlődését. Lehetőséget adhatunk reproductív és produktív gyakorlatokkal a gyermekeknek képzeletük, alkotó fantáziájuk szárnyalására, a feldolgozott, befogadott információk új, meglepő környezetben történő felidézésére, kreatív alkalmazására. [4]

Az információk önálló feldolgozására úgy is nevelhetjük az egyes tanulókat, hogy beszámolókat íratunk velük, ezeket fel is olvastatjuk általuk. Az efféle munkát képzeletbeli irodalmi barangolással is egybeköthetjük. [5]

„Ki kell tágítani a nyelvi világot a mindennapi élet nyelvével is, és a passzív nyelvtudást aktívvá tenni: beszéltetni kell a diákot, hogy a beszéd, a szép beszéd ne csak ünnepélyes és rendhagyó pillanat legyen számára (esetleg egy kiejtési vagy versmondó versenyen), hanem mindennapi »nyelvi jólétözöttség«, melyben a »nyelvi farmer« nem topis, de az ünnepi ruha sem szokatlan, nem gátolja nyelvi mozgását” — írja *Wacha Imre* a kifejezőskultúra védelmében, fejlesztése érdekében. [6]

Hogy tanítványaink éljenek anyanyelvük árnyalt világában, s gondolataikat, érzelmeiket képességeik alapján minél pontosabban, pallérozottabban fejezzék ki, élet-szerű műfajokkal kell őket szembesíteni! Ezeket a *köznap*i érintkezés műfajainak nevezhetjük, íme:

bemutakozás
bemutatás

tudakozódás
kérs

meghívás
felszólalás stb.

A kommunikáció alapvető képességeinek: a beszédnek, az olvasásnak, az írásnak egymást erősítő fejlesztését végeztetjük, amikor tanulóink a logikailag és grammatikailag is helyes mondatok szerkesztését gyakorolják. Szükséges, hogy legalább bekezdésnyi szövegműveket szerkesztessünk, majd több bekezdésből álló szövegműveket is. [7]

Irodalomtanári tevékenységünket racionálisabbá tehetnénk, ha a *Deme László*, *Békési Imre*, *B. Fejes Katalin* nevével fémjelzett szövegtani kutatások eredményeit, a szövegről szóló tanulságokat figyelembe vennénk a szövegszerkesztést tanító, illetőleg gyakoroltató munkánkban.

Mi, az irodalom tanárai, a nyelv és a szó művészete — *Max Verbl*i kifejezésével élve: a „szóval való alkotás” művészete —, vagyis a szépirodalom világába vezetjük diákjainkat. Nagy a felelősségünk, hiszen a tanítási-tanulási folyamatban a műalkotás egységét, osztatlan jellegét kell megragadnunk. Az árnyalt, a többszintű műértelmezést szükséges szorgalmaznunk. Nem elég az úgynevezett „formális” szintekkel:

— a nyelvi kifejezés
és

— a kompozíció szintjeivel

foglalkozni! Behatóbban vizsgálандók a valósághoz közvetlenebbül kapcsolódó szintek:

a) a valóságmozzanatok:

- a tárgyak,
- az események,
- az érzések,
- a gondolatok,
továbbá

b) az értékek, értékítéletek szintjei.

Gondoljuk át! Ahány epikai vagy lírai, illetőleg drámai alkotáshoz közelítünk, annyi módszer áll rendelkezésünkre az értékek feltárásához. S ne feledjük! Ahány gyermek ül velünk szemben műértelmező foglalkozásunkon, annyi személyiségű, képességű olvasóval, illetőleg befogadóval működünk együtt. A megoldás kézenfekvő: személyiségfejlesztő, személyiségtisztelő differenciálással végeztethetjük a több heterogén rétegből álló, bonyolult felépítésű objektum: a műalkotás értelmezését, befogadását.

Vannak növendékeink, akik:

- érzelmeikről, benyomásaikról, hangulatukról szólnak elsősorban az irodalmi műről nyilatkozván;
- a műfajismereteket hasznosítják eredményesebben;
- a művet adó kor stílusát elemzik, hozzáértéssel kapcsolván a konkrét irodalmi alkotáshoz megfigyeléseiket;
- a mű szerkezetét vizsgálják nagyfokú biztonsággal, elmélyült tudással;
- a legfőbb értékek kiemelésével és értelmezésével jeleskednek.

A megbízható ismeretekkel rendelkező gyermekek szívesen faggatják ugyanazt az irodalmi műalkotást többféleképpen. Ésszerű mértékkel az aranymetszés törvényét is felhasználhatjuk a feltételezett gondolatok, értékek műalkotásbeli igazolására.

Tanítványaink műelemző készségét differenciáltan úgy is fejleszthetjük, hogy gyakoroltatjuk:

- a címértelmezést;
- a történelmi háttér figyelembevételét a költői szándék igazolásakor;
- a környezet és a szereplő(k) lelkiállapota közötti párhuzamvonalat;
- a magán-, illetőleg mássalhangzó-gyakoriság hírértékét, zenei hatását;
- a szakszövegek tanulmányozását, azok forrásmunkaként való felhasználását
stb. [8]

A műalkotás összetett, sokszálú értelmezését — hatékony vizsgálatát — végeztethetjük a szövegmagyarázaton nyugvó módszerrel. Az explication de textes műelemzési iskola a rész—egész összefüggésében való gondolkodtatásra, továbbá a műalkotás tisztelére nevel — igen hatékonyan! [9]

A műelemzésnek a szövegébe épített, vele szoros összefüggésben megjelenített, magyarázott, értelmezett irodalomelméleti fogalmakkal ismereteket tudnak működtetni növendékeink. A műértést, a műélvezést az irodalom-, művészetelméletben való jártassággal tehetjük teljessé, ugyanis a műben megjelenő valóságelemek az irodalmi szöveg, a jelrendszer függvényében válnak esztétikai tárgyissággá.

Nevelő-oktató és képzőmunkánk középpontjában a szépirodalmi alkotás, a mű áll. A mű, amelynek hatásrendszerét felhasználva készségeket, képességeket is kell fejlesztenünk, gondolnunk, legkiváltképp az alapvető kommunikációs képességeket,

illetőleg készségeket. A legeredményesebb akkor lehet irodalomtanári működésünk, ha az elbűnk járó gyermekre — konkrét készségekkel és képességekkel rendelkező személyiségre! — tekintettel végezzük a műértésen nyugvó: differenciált alapkészség-művelő pedagógiai-szakmai munkánkat. [10]

Németh László gondolatsorát, hitvallását ajánlom befejezésül: „Egy tanár, ha igazán tanár, állandóan ajándékozza magát azzal, hogy egyre nagyobb tudással és készüllettel tanít. És ez az ajándékozás a gyönyörű ebben a pályában.”

SZAKIRODALOM

- [1] *Dr. Dobcsányi Ferenc*: Irodalomtanításunk tantárgypedagógiai alapelvei. Szeged, Módszertani Közlemények, 1979. 5:295—303.
- [2] *Halász László*: Irodalompszichológiai vizsgálatok. Budapest, Tankönyvkiadó, 1971.
- [3] *Lénárd Ferenc*: Képességek fejlesztése a tanítási órán. Budapest, Tankönyvkiadó, 1982.
- [4] *Erdei Sándor*: Oktatójáték az 5. osztályos olvasókönyv „Rólad szól a mese” című fejezetéhez. Szeged, Módszertani Közlemények, 1981. 3:174—179.
- [5] *H. Tóth István*: Irodalmi barangolás („Minden könyv felfedezés”). Szeged, Módszertani Közlemények, 1987. 5:315—317.
- [6] *Wacha Imre*: A beszédművelés kérdéseiről. Budapest, Magyartanítás, 1980. 1:27—37.
- [7] *B. Fejes Katalin*: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.
- [8] *H. Tóth István*: Munkatankönyv a 7. osztályosok irodalmi tanulmányaihoz. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Pedagógiai Intézet, 1989.
- [9] *Fodor István*: A francia Explication de textes-ről. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.
- [10] *H. Tóth István*: Olvasásfejlesztő irodalomtanítás (doktori értekezés). Szeged, 1988.

TAKÁCS GÁBOR
Budapest

A matematikai gondolkodás fejlesztése a 20-as számkörben

A matematika ismeretanyagának feldolgozása a legtöbb tantárgynál kedvezőbb lehetőséget biztosít a gondolkodási műveletek fejlesztésére. Ez a tény különösen indokoltá teszi a fejlesztésközpontúság elvének leginkább megfelelő módszerek alkalmazását. Azaz, tanítványaink képességeinek fejlesztését tartjuk elsődlegesnek, aminek természetesen a konkrét matematikai képességek fejlesztése is a része. Kiemelkedő jelentőséget tulajdonítunk a helyes gondolkodási képesség kialakításának, fejlesztésének. Ez a fejlesztés tartalmilag a gondolkodás alapvető műveleteinek, az analízisnek, a szintézisnek, az absztrakciónak, az általánosításnak, az analógia felismerésének, a fogalom meghatározásnak, a fogalmak osztályozásának, az ítéletalkotásnak, a hipotézisek felállításának, az induktív és a deduktív következtetéseknek az ismeretét és helyes használatát jelenti. Matematikaórákon a gondolkodás logikai szigorúsága és az alkotó fantázia dialektikus egységét célszerű megvalósítani. Ezt az egységet olyan értelemben gondoljuk, hogy az alkotó fantázia sugalmazza a megvizsgálandó változatait a felmerült probléma megoldásának, a szigorú okoskodáson alapuló gondolkodás pedig ellenőrzi, igazolja a sejtéseket, illetve megcáfolja, elveti a hibás feltevéseket.